

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASINING
JADIDCHILIK HARAKATI G‘OYALARI BILAN HAMOHANGLIGI
(IJTIMOIY – FALSAFIY TAHLIL)**

Rizayev Nodir Sobirovich

Buxoro davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchi

nodirbuxoriy9@mail.ru

Annotatsiya: XIX asr oxiri XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasida vujudga kelgan jadidchilik harakati va ular amalga oshirilgan ijtimoiy – siyosiy harakatlar, ilgari surgan g‘oyalar o‘sha davr ma’naviy hayoti uchun muhim omil bo‘lib xizmat qildi. Jadidlar harakatida nafaqat ta’lim yoki madaniy-ma’rifiy faoliyat, balki ijtimoiy - siyosiy va huquqiy madaniyatni rivojlantirish, fuqarolik jamiyati konseptual asoslarini yaratishni ham o‘zida mujassam etgandi. Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinish jarayonida, ko‘pgina rivojlangan davlatlar huquqiy tizimi o‘rganilganligi qatorida, jadid marifatparvarlarining qarashlari ham o‘zgarishlarda o‘z aksini topganligini ko‘rishimiz mumkin. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidagi o‘zgarishlar jadidchilik g‘oyalari bilan hamohangli ijtimoiy – falsafiy tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Jadidlar , Konstitutsiya, ijtimoiy - siyosiy, huquqiy madaniyat, inson qadri

**COORDINATION OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC
OF UZBEKISTAN WITH THE IDEAS OF THE JADIDS MOVEMENT
(SOCIAL - PHILOSOPHICAL ANALYSIS)**

Rizayev Nodir Sobirovich

**Lecturer at the Department of Law and Socio-Political Sciences, Bukhara
State University**

nodirbuxoriy9@mail.ru

Annotation: At the end of the 19th century, at the beginning of the 20th century, the Jadidism movement, the social and political actions and the ideas they promoted served as an important factor for the spiritual life of that time. The

Jadidlar movement included not only educational or cultural-educational activities, but also the development of social, political and legal culture, and the creation of the conceptual foundations of civil society. In the process of adoption of the new version of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, along with the study of the legal system of many developed countries, we can see that the views of modern intellectuals were also reflected in the changes. In this article, changes in the Constitution of the Republic of Uzbekistan are analyzed in harmony with the ideas of modernism.

Key words: *Jadidism, Constitution, socio-political, legal culture, human value*

**СОГЛАСОВАНИЕ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ
УЗБЕКИСТАН С ИДЕЯМИ ДЖАДИДСКОГО ДВИЖЕНИЯ
(СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ)**

Ризаев Нодир Собирович

**Бухарский государственный университет, независимый
соискатель**

nodirbuxoriy9@mail.ru

Аннотация. *В конце XIX, начале XX века движение джадидизма, общественно-политические действия и продвигаемые ими идеи служили важным фактором духовной жизни того времени. Движение Джадидов включало в себя не только просветительскую или культурно-просветительскую деятельность, но и развитие социальной, политической и правовой культуры, создание концептуальных основ гражданского общества. В процессе принятия новой редакции Конституции Республики Узбекистан, наряду с изучением правовой системы многих развитых стран, мы видим, что в изменениях нашли свое отражение и взгляды современной интеллигенции. В данной статье анализируются изменения Конституции Республики Узбекистан в соответствии с идеями джадидизма.*

Ключевые слова: *жадиди, Конституция, общественно-политическая, правовая культура, человеческие ценности.*

KIRISH

Hozirgi davr muhim ijtimoiy – siyosiy o'zgarishlar jadallik bilan rivojlanayotgan bir sharoitida, uning g'oyaviy asoslarini bilish va tadqiq qilish muhimdir. Zero prezidentimiz ta'biri bilan aytganda: “Bugungi kunda Ma'rifatparvar ajdodlarimizning merosi bugun biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati uchun poydevor bo'lib xizmat qilishi tabiiy”[1]

Tahlil jarayonida Konstitutsiyadagi asosiy o'zgarishlar, jadidlarning mavjud tuzum qarshiligiga qaramay, hozirgi davr ijtimoiy – siyosiy hayoti uchun muhim bo'lgan islohotlarni amalga oshirishdagi harakatlari bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rishimiz mumkin. Bunda dunyoviylik, ayollar huquqlarining tengligi, o'z o'zini anglash, oiladagi tarbiya, jamiyatda inson omilini yuksaltirish kabi bir birini to'ldiradigan g'oyalarni sanab o'tishimiz mumkin.

MUAMMONING O'RGANILGANLIK DARAJASI

Ma'rifatparvarlar o'z faoliyatining dastlabki yillarida mavjud hokimiyatdan turli sohalarda tubdan islohotlar amalga oshirishni talab etishadi. Jumladan jadidlar ilgari surgan Inson huquqlari, ijtimoiy sohani yuksaltirish, siyosiy faoliyatda din rolini belgilash kabi islohotlar yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaning birinchi moddasi bilan uyg'unligini alohida ta'kidlash muhimdir[2]

Buxoro jadidchilik maktabining yetuk nomoyondasi Abdurauf Fitrat o'zining qarashlarida oila, farzand tarbiyasi, inson kamoloti, ta'lim masalalari muhim o'rin egallanganini hammamiz bilamiz. Mamlakatimizda oxirgi yillarda saylov va saylov qonunchiligini takomillashtirish borasidagi sa'y harakatlarni alohida qayd etish zarur. Bu jarayon konstitutsiya darajasida olib chiqildi. Fitrat o'zining “Musulmonlar g'ofil qolmang” sarlavhali maqolasida aynan saylov va aholining huquqiy faolligi haqida to'xtalib shunday deydi: “Yaqinda tashkil etiladigan shahar dumasini bizning ravnaqimiz uchun xizmat qiladigan organ sifatida faoliyat ko'rsatishi uchun bo'lajak saylovda faol bo'lishlaringizni istaymiz”. [3] Demak bu jarayonni qiyosiy tahlil qiladigan bo'lsak fuqarolik jamiyatini barpo qilish hamda fuqarolarning ijtimoiy – siyosiy sohalarda

faolliklarini oshirish hozirgi O'zbekistonning zamonaviy boshqaruvida alohida urg'u berilayotganligini ko'rishimiz mumkin. Bu esa jadidlar harakatining asosiy g'oyalaridan biri bo'lganligi hozirgi davr ijtimoiy – siyosiy hayotida muhim ahamiyat kasb etmoqda .

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ilmiy ishda analiz va sintez, analogiya, umumlashtirish, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, kabi ilmiy bilish usullaridan foydalanilgan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mamlakat suvereniteti, so'z erkinligi, ijtimoiy himoya, fuqarolar haq huquqlarini ta'minlash, ta'lim olishning huquqiy asoslarini mustahkamlash bir so'z bilan aytganda inson qadr qimmatini, ijtimoiy-siyosiy faoliyatda inson omilini yuksaltirish kabi g'oyalar ilgari surilgan. Aynan ana shunday konstitutsiyaviy g'oyalar jadidlar siyosiy harakatida ham aks etgan. Masalan, "Yosh buxoroliklar"ning 1917 yilgi islohot loyihasi nafaqat boshqaruvdagi islohot, balki, so'z erkinligi, matbuot erkinligi, qonun oldida tenglik hamda inson qadr qimmatini ulug'lash ularning haq huquqlarini kafolatlashni ham o'rta tashlagan edilar.[4]

Yosh Buxoroliklarning jamiyatni isloh qilishdagi bu harakatlari Turkistondagi barcha hududlarda ham o'z mevasini bera boshlagan edi. Bunda jadidlar faqatgina ta'lim tizimini isloh qilibgina qolmay balki ko'plab konstitutsiyaviy g'oyalarni ham amalda tadbiq qilishga intildilar.

Inson qadr - qimmatini ulug'lash, komil inson tarbiyasini mustahkamlash kabi konstitutsiyaviy g'oyalar jadidlarning butun Turkistonda milliy uyg'onish va o'zini o'zi boshqarish, taqdirini o'zi hal etishga chorlovchi kabi muhim targ'ibotlariga mos tushdi. Chor hukmdorlarining, keyin esa sho'roviy zo'ravonlikning shafqatsiz tahdidiga duch kelganiga qaramay, ko'pgina jadid ziyolilari o'zbek milliy ongini, g'ururini faol tarbiyalab yuksaltirishga urindilar. Bunda ularning targ'ibot hamda tarbiyaviy ishlari bevosita vatanparvarlik, millatparvarlik va siyosiy mustaqillikka erishishga qaratildi.

Shu o'rinda jadidlar faoliyati sud tizimini isloh qilish, qonun chiqaruvchi organ tashkil etish , ommaviy axborot vositalari erkinligi, jamoat yig'ilishlari, uy-joy daxlsizligi va insoniy kamsitilmaslik singari muhim ijtimoiy – siyosiy qarorlarni tadbiq qilish faoliyatlarini ta'kidlash zarur. Bu bilan jadidchilik harakati nafaqat ijtimoiy harakat, balki hozirgi davr davlat boshqaruvi uchun muhim bo'lgan o'zgarishlarni g'oyaviy asoschilari sifatida ularni siyosiy harakat vakillari deyishimiz mumkin.[5]

Oxirgi yillarda mamlakatimizda inson qadri tamoyili asosida ijtimoiy himoya markazlari , shuningdek konstitutsiyada belgilangan ijtimoiy davlat konsepsiyasi asosida aholiga turli davlat xizmatlarini ko'rsatish markazlari faoliyati yo'lga qo'yildi. Bu esa o'z navbatida fuqorolik jamiyati tashkil etishning muhim mezonini bo'lib xizmat qilmoqda. Bu kabi faoliyat ayrim jadidlar tomonidan beg'araz amalga oshirilganligini alohida qayd qilishimiz kerak. Jumladan, M.Abdurashidxonov tomonidan "Xalq himoyachisi" byurosi tashkil etilgan bo'lib, unda bepul huquqiy maslahat berishni tashkil etdi. Bu esa o'z navbatida aholining jamiyatning ijtimoiy siyosiy faoliyatida faolligini ta'minlash bilan birgalikda ularning huquqiy ongini shakllantirishga xizmat qilishga qaratilgan edi.

Hozirgi davrda xotin qizlarning jamiyat hayotida o'rni masalasi muhim ahamiyat kasb etmoqda, birgina yangi konstitutsiyaning asosiy o'zgarishlaridan biri sifatida aynan gender tengligi masalasini ko'rishimiz mumkin. Jumladan bosh qomusimizning 58-moddasida "Davlat xotin-qizlar va erkaklarga jamiyat hamda davlat ishlarini boshqarishda, shuningdek davlat va jamiyat hayotining boshqa sohalarida teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlaydi", deb belgilangan.[6] Ayollarning huquq va manfaatlarini himoya qilish hamda gender tenglik masalasi barcha davlatlarda muhim masalalardan biri bo'lib kelgan. Zero, xotin-qizlarning jamiyat hayotining barcha sohalaridagi faol ishtiroki mamlakat barqarorligi va farovonligining kafolati hisoblanadi.

Bu mavzu XIX asr oxiri XX asr boshlarida ham o'z dolzarbligi bilan ajralib turgan. Bundan qariyb bir asr muqaddam Turkiston o'lkasida taraqqiyparvar

jadidlar jamiyat haëtida ko‘plab masalalar singari xotin – qizlarning jamiyatda nufuzini ko‘tarish, ularning ta‘lim olishi, huquqlari, umuman jamiyatda xotin – qizlarga nisbatan qarash va munosabatni o‘zgartirish, avvalo ularni bilimli qilib tarbiyalash muhim o‘rinni egallagan.

Bu borada ko‘plab jadidlar faoliyatini ta‘kidlab o‘tish mumkin. Jumladan: Abdulla Avloniy, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho‘lpon, Hamza va Munavvar qori kabi ko‘plab taniqli jadidlar ayollarning mavqeyi va huquqlarini oshirishning tarafdorlari bo‘lgan.[7] O‘sha davr mavjud konservatizmning yomon illatlaridan - ko‘pxotinlilik, majburiy nikoh va erta turmush kabi odatlarni keskin qoraladilar.

Binobarin, ular ayollarning ta‘lim olish, yosh turmushga chiqishni cheklash, saylov huquqi kabi siyosiy huquqlari ta‘minlanishi zarurligini ilgari surib, ushbu g‘oyalarni himoya qildi. Ko‘pgina jadid yetakchilari gender tengligini insoniy, ma‘naviy shart sifatida jasorat bilan himoya qildi, “Ayollar ozodligi” kabi risolalarni nashr etdi, birdamlikni targ‘ib qilish uchun “Ayollar uyg‘onishi” kabi jamiyatlar tuzdi. Bu esa o‘z navbatida vaqt o‘tishi bilan ayollar haq huquqlarini belgilash, ularning ijtimoiy hayotda o‘z o‘rnilarini mustahkamlashga qaratilgan harakatlarga mafkuraviy omil bo‘lib xizmat qildi.

Hammamizga ma‘lumki konstitutsiyamizda turli millat va ellat vakillarining ham o‘zaro haq huquqlari shuningdek ularning ijtimoiy hayotda birdek mavqega ega ekanliklari aniq ko‘rsatilgan. Turkiston jadidlari mavjud tarang siyosiy vaziyatga qaramay bu borada ham aniq qarashlarini bayon etdilar

Jumladan Mahmudxo‘ja Behbudiy diniy bag‘rikenglik va ozchilik huquqlarini himoya qiluvchi fuqarolik siyosiy qarashlarini ilgari surdi. Behbudiy “Xalqning buyukligi uning bag‘rikengligidadir” deya ta‘kidlagan edi.[8] Shuningdek Abdurauf Fitrat o‘zining Hind sayyohi qissasi asarida ham boshqa din vakillariga yaxshi munosabatda bo‘lishlik haqida alohida to‘xtalib o‘tgan.[9].

Teng huquqlilik tarafdori bo‘lgan islohotchi jadidlar diniy va etnik mansubligidan qat‘i nazar ozchilik guruhlariga nisbatan kamsitishni keskin qoraladilar. Ma‘rifatparvarlar o‘zlarining ijtimoiy-siyosiy faoliyatlarini millatlararo

totuvlik va bag'rikenglik ma'rifiy tamoyillari, madaniy kichik guruhlar o'rtasidagi o'zaro xayrixohlik asosida olib borishga harakat qildilar.

Jadidlar shuningdek davlat boshqaruvini isloh qilish, saylov tizimini tartibga solish, moliya hamda o'zini o'zi boshqarish organlar tashkil etish hamda uning asosini yaratish kabi islohotlarni amalga oshirishda huquqiy asosni yaratdilar. Bu borada Buxoro Xalq Sovet Respublikasi konstitutsiyasida belgilangan ko'plab normalarni sanab o'tishimiz mumkin.[10]Aynan shu mavzu doirasida bosh qomusimizda ham bir qator o'zgartirishlar kiritilganligi ahamiyatga molik. Buning zamirida yagona maqsad ya'ni fuqarolarga erkinliklar yaratish, jamiyatda ularning ijtimoiy –siyosiy faolligini oshirish kabilar yotadi .

Sho'ro davlati parchalanganidan keyin jadidlarning huquqiy va siyosiy zamonaviylik haqidagi ilg'or qarashlari mintaqamizda mustaqil davlatlarning paydo bo'lishiga muhim mafkuraviy asos bo'lib xizmat qildi. Xususan, milliy mustaqillikka erishgan O'zbekiston boshqaruv tuzilmalari va huquqiy asoslarini loyihalashda jadidchilik fikridan ko'p va ijodiy foydalanildi. Masalan, fuqarolarning oliy ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, zamonaviy kadrlar salohiyatini oshirish, mulkiy huquqlarni ta'minlash, gender tengligiga erishish va ayollar huquq va imkoniyatlarini kengaytirish kabi islohotlar yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi asosiy qonunlar bilan mustahkamlanganligi , islohotlarining jadidlar qarashlari bilan hamohangligini ko'rsatadi. Shu o'rinda faylasuf Q.Nazarov fikricha – jadidchilik garchand fransuz ma'rifatparvarligidan bir necha asr keyin yuz bergan hodisa bo'lsada, inqilobga qadar bo'lgan O'zbekistonning madaniy va ma'rifiy hayotida muhim rol o'ynadi. [11]

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, Turkiston jadidlarining ijtimoiy-siyosiy faoliyati hamda huquqiy qarashlari hozirgi Yangi O'zbekistonda o'tkazilayotgan islohotlarda asosiy dasturi amal bo'lib xizmat qilmoqda. Zotan, hozirgi kunda siyosatimizning bosh mezonida inson omili, dunyoviylik, ijtimoiy davlat, ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish

hamda yuksaltirishga asoslangan “yangi jadidchilik” g’oyalari bilan yo’g’rilgan. Bu faoliyatlarni huquqiy asosi aynan yangi Konstitutsiyamizda mustahkamlanganligi jadidlar ijtimoiy – siyosiy qarashlari hozirgi davr uchun ham muhim ahamiyat kasb etayotganligini ko’rishimiz mumkin.

Bu esa o’z navbatida jadidlar merosini o’rganish va jamiyat hayotining turli jabhalarida tadbiq qilish kabi muhim masalalarni o’rtaga tashlaydi. Buni o’rganish esa har birimizning muhim vazifamiz bo’lmog’i darkor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Shavkat Mirziyoyev Respublika Ma’naviyat va ma’rifat kengashi yig’ilishida so’zlagan nutqidan. 22 dekabr 2023. Toshkent
2. Yangi tahrirdagi O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T. 2023. y
3. Abdurauf Fitrat « Musulmonlar g’ofil qolmang ». «Hurriyat», 1917 yil, 25 avgust, 33-son
4. Qosimov B. Milliy uyg’onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. – T.: Ma’naviyat, 2002. – 238 b.
5. Қосимов Б. Жадинчилик ва жадид адабиёти (Давра суҳбати) // “Туркистон”, 1997. 17 май
6. Qarang. Yangi tahrirdagi O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T. 2023. – B. 58.
7. Ражабова Д. Туркистон жадидларининг қарашларида ёшлар ва хотин – қизлар масалалари. (XIX асрнинг охири - XX аср бошлари). Тарих фанлари номзод даражасини олиш учун ёзилган дисс. Т. 2003. Б- 123. (Rajabova D. Issues of youth and women in the views of Turkestan Jadids (late XIX - early XX centuries). Written dissertation for a PhD in History. T. 2003. B- 123.)
8. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. Nashrga tayyorlovchi B. Qosimov. (Tuzatilgan va to’ldirilgan 3-nashr). T.: “Ma’naviyat”, 2006.
9. Rizayev. N. Abdurauf Fitratning “Hind sayyohi qissasi” va undagi ijtimoiy – siyosiy qarashlar tahlili. QarDU xabarlari. 1(1) /2024.

10. Ражабов Қ. Бухоро ва Хоразм Халқ Республикалари : давлатчиликнинг демократик шакли // Ўзбекистон давлатчилиги тарихи очерклари. Масъул муҳаррирлар Д. Алимова, Э. Ртвеладзе. –Т.: Шарқ, 2001.

11. Назаров Қ. Фалсафа асослари. –Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2012.-Б.98